19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)

Fahir ARMAOĞLU
Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, 821 sayfa.

20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1990)

Cilt I: 1914-1980
Fahir ARMAOĞLU
Ankara, Türkiye İş Bankası, 10. baskı 1994, 883 sayfa.

20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1990)

Cilt II: 1980-1990
Fahir ARMAOĞLU
Ankara, Türkiye İş Bankası, 4. baskı 1994, 334 sayfa.

Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e

Oral SANDER
Ankara, İmge, 7. baskı 1999, 375 sayfa.

Siyasi Tarih, 1918-1994

Oral SANDER
Ankara, İmge, 6. baskı, 1998, 542 sayfa.

Hazırlayan: Birgül DEMİRTAŞ-COŞKUN*

Fahir Armaoğlu ve Oral Sander'in Siyasi Tarih kitapları Türkçe eğitim veren üniversitelerin Siyasi Tarih dersleri için en başta gelen iki eser niteliğindedir. Türkçe Siyasi Tarih literatüründe bu çalışmalar klasik niteliklerini günümüze kadar korumayı başarmışlar ve temel kitaplar olarak damgalarını vurmuşlardır.

---

* Başkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Görevlisi.
ULUSLARARASI İLİŞKİLER, Cilt 2, Sayı 6, Yaz 2005, s. 185-196

Bu incelemede, Armaoğlu'nun ve Sander'in eserleri analiz edilerek aralarında bir karşılaştırma yapılacaktır. İncelemeye Armaoğlu'nun çalışmalarından başlanacaktır.

Fahir Armaoğlu Siyasi Tarih serisinin ilk çalışması olan "19. Yüzyıl Siyasî Tarihi" adlı eserinde esas olarak Fransız Devrimi'nden Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönemi incelemektedir. Toplam 11 bölüme ayrılmış olan kitabın ilk kısmında Fransız İhtilali öncesi dünyanın çeşitli bölgelerindeki genel durum incelenmektedir. Daha sonra Fransız İhtilali'nin neden ve nasıl ortaya çıktığı anlatılmış ve ihtilal sonrasında gerek Fransa'nın içinde gerekse ihtilalin etkisiyle diğer Avrupa ülkelerinde yaşanan gelişmeler ve Napolyon savaşları incelenmiştir. 1815-1848 arası dönemde Avrupa'da ortaya çıkan mutlakiyetçilik, hürriyetçilik ve milliyetçilik akımlarının ve bu akımların etkisiyle ortaya çıkan ihtilallerin ardından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmeler üzerine yoğunlaşılmaktadır. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla ciddi boyutlara ulaşan milliyetçi dalgalanmalar ve Avrupa'yla Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkiler bu bölümün başlıca konusunu oluşturmaktadır.

İtalya ve Almanya'nın 19. yüzyılın ikinci yarısında birliklerini oluşturmaları ve geç de olsa Avrupa siyasi sahnesine girmeleri ayrı bir başlık altında incelenmekte ve ayrıntılarıyla ele alınmaktadır. Almanya'nın birliğini sağladıktan sonra Avrupa'da üstünlük kazanması ve ardından Avrupa sahnesindeki güç dengesi arayışları altıncı ve yedinci bölümlerde ele alınmaktadır. Avrupa'nın büyük güçlerinin bloklara bölünmesi ve Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşadığı sorunlar farklı başlıklar altında anlatılmaktadır. Yazar kitabının son iki bölümünü ise Latin Amerika ve ABD'deki gelişmeler ile Uzakdoğu'da yaşanan savaşlara ve bu bölgenin Batı'ya eklemlenmesine ayırmaktadır.

"Fransız İhtilâlinden önce Genel Durum"un konu edildiği ilk bölümde yazar Avusturya, Prusya, Rusya gibi dönemin güçlü Avrupa ülkelerinden Osmanlı'ya, aynı zamanda Afrika'dan Asya, Avustralya ve ABD'ye kadar farklı coğrafyalardaki durum hakkında açıklayıcı bilgi vermektedir. Bu bölümde yazarın genel olarak fazla dipnot kullanmaması, sadece bazı anlaşma metinlerini işaret etmek için bazı kaynaklara atıfta bulunması dikkat çekmektedir. Hatta tırnak içerisinde belirtilen bazı ifadelerin bile hangi kaynak ya da kaynaklardan alındığının açıklanmadığı fark edilmektedir. Örneğin "O kadar ki, yüzyılın ikinci yarısında Hollanda için, "İngiliz gemisinin dümen izinden giden bir mavna" deniyordu." (s. 9) cümlesinden sonra bir dipnot verilmemekte ve kimin ya da kimlerin Hollanda'yı bu şekilde nitelendirdiği üzerinde durulmamaktadır.

rleri analiz edilerek
eye Armaoğlu'nun

ası olan "19. Yüzyıl
evrimi'nden Birinci
emi incelemektedir.
nda Fransız İhtilali
m incelenmektedir.
ya çıktığı anlatılmış
se ihtilalin etkisiyle
Napolyon savaşları
a'da ortaya çıkan
arının ve bu akımla-
Osmanlı İmparator-
adır. Yunanistan'ın
an milliyetçi dalga-
lomatik ilişkiler bu

nda birliklerini oluş-
e girmeleri ayrı bir
e alınmaktadır. Al-
üstünlük kazanması
arayışları altıncı ve
n büyük güçlerinin
de yaşadığı sorunlar
ın son iki bölümünü
zakdoğu'da yaşanan
rmaktadır.

onu edildiği ilk bö-
emin güçlü Avrupa
n Asya, Avustralya
kında açıklayıcı bilgi
la dipnot kullanma-
için bazı kaynaklara
içerisinde belirtilen
dan alındığının açık-
ki, yüzyılın ikinci
n izinden giden bir
dipnot verilmemekte
elendirdiği üzerinde

Fransız İhtilali'nin sosyal, fikri ve ekonomik sebeplerinin neler olduğunu ayrıntılı olarak inceleyen yazar, Amerikan bağımsızlık akımının Fransa'daki olayları nasıl etkilediğini de anlatmaktadır. Napolyon savaşlarının ardından 1815'de düzenlenen Viyana Kongresi'nin kararlarının ele alındığı kısımda yazar Osmanlı İmparatorluğu'nun neden Kongre'ye katılmadığını da analiz etmeye çalışmaktadır. Armaoğlu'na göre Osmanlı, Avrupa ülkelerinin toprak bütünlüğünü garanti altına almaya yönelik sözlerini olumlu karşılamamış ve bunları kendi egemenliğine bir tehdit olarak algılamıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu lideri Metternich'in Avrupa düzeninde önemli bir rol oynadığı bu dönemde kendisinden kitabın bu kısımlarında sıkça bahsedilmektedir. Ancak Metternich'in adının üç farklı şekilde yazıldığı dikkati çekmektedir: Metternich (s. 106), Metternih (s. 107), Meternich (s. 107).

Liberal düşüncelerin tetiklediği 1830 ihtilalleriyle milliyetçi fikirlerin etkisiyle patlak veren 1848 devrimlerinin üzerinde duran yazar, ihtilaller sonucu Avrupa'nın bir yanda İngiltere ve Fransa öte yanda ise Rusya, Avusturya ve Prusya olmak üzere iki bloğa ayrıldığını ifade etmektedir. İlk bloğun Batı, ikinci bloğun ise Doğu bloğu olarak adlandırılmasının ardından Avrupa'daki ihtilallerin Osmanlı'yı nasıl etkilediği incelenmektedir. Daha sonraki bölümün konusunu ise Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki gelişmeler ve reform hareketleri oluşturmaktadır. Avrupa siyasetine geç katılan ama katıldıktan sonra oldukça etkili olan İtalya ve Almanya'daki gelişmeler ve bu ülkelerdeki prensliklerin birleşerek birleşik Alman ve İtalyan devletlerini oluşturmaları beşinci bölümde incelenmektedir.

Yazar kitap boyunca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iç gelişmeleri ve Avrupa sistemindeki değişikliklerin Osmanlı üzerindeki etkisini geniş olarak ele almaktadır. 1878-1914 arasındaki dönemde imparatorluğun durumunu incelerken 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan Ermeni meselesine ayrı bir başlık altında değinmektedir. Rusya ve İngiltere'nin Ermeni sorununun ortaya çıkması üzerindeki etkisi vurgulanırken yazar oldukça tartışmalı bir tespitte bulunmaktadır: Armaoğlu'na göre Ermeni meselesi yabancı ülkelerin tahrikleri üzerine ortaya çıkmıştır, ancak Osmanlı çatısı altında yaşayan diğer Hıristiyan halklarda bu tip milliyetçi ayaklanmalar başka bir dış gücün etkisi olmadan kendiliklerinden meydana gelmiştir. Halbuki kitabın çeşitli yerlerinde diğer ülkelerin nasıl Osmanlı'daki farklı etnik ve dini gruplar üzerinde etkili olmaya çalıştıkları anlatılmaktadır. Bu çerçevede yazarın bu tespiti oldukça tartışmalı bir ve kitapta yer verilen diğer argümanlarla çelişki içerisindedir.

Bunun yanında kitap yerli ya da yabancı pekçok siyasi tarih kitabının ihmal ettiği çeşitli konulara eğilerek, önemli bir şeyi başarmaktadır. Türkçe ya da belli başlı Batı Avrupa dillerinde yazılmış siyasi tarih kitapları genel olarak Avrupa odaklıdır. Diğer bölgelerden ancak Avrupa'yı etkiledikleri ölçüde bahsedilmektedir. Bu durum iki dünya savaşının da Avrupa coğrafyasında patlak vermesi ve Soğuk Savaş döneminde iki süper güç arasındaki güç kavgasının genel olarak Avrupa ekseninde gerçekleştiği düşünüldüğünde şaşırtıcı olmamaktadır. Ancak yine de bu durum, tüm ağırlığın Avrupa'ya verilip yeryüzündeki diğer kıtalardaki gelişmelerin adeta yok sayılmasına neden olmamalıdır. Armaoğlu'nun eseri hem Latin Amerika hem de Uzakdoğu'ya farklı bölümler ayırarak, bu bölgelerdeki gelişmeleri, değişimleri, bağımsızlık hareketlerini ve savaşları da incelemektedir.

Armaoğlu 1914-1980 yılları arasındaki gelişmeleri incelediği ikinci kitabında öncelikle ilk 93 sayfada bir önceki kitabında anlattığı konuların bir özetini sunmaktadır okura. Daha sonra ise I. Dünya Savaşı'nın ayrıntıları üzerinde durulmaktadır. Burada yazarın Rusya'da gerçekleşen Bolşevik İhtilali, ABD'nin savaşa girmesi, Yunanistan'ın savaşın taraflarından biri olması gibi konuları anlatırken hiç dipnot kullanmaması dikkat çekmektedir. İlerleyen sayfalarda ise Baltık ülkelerindeki gelişmeler anlatılmaktadır, ancak burada yazarın Baltık ülkeleri denince akla gelen Litvanya, Letonya ve Estonya'nın yanısıra Finlandiya ve Polonya'yı da bu kategoriye dahil etmesi ilginçtir.

Yazar bu kitabında da Türk dış politikasına özel bir önem vermekte ve gerek iki dünya savaşı arsındaki gerekse II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Türkiye'nin uluslararası ilişkilerindeki temel meseleler ve olaylar üzerinde durmaktadır. Burada yazarın farklı dönemler arasındaki Türk dış politikası arasında karşılaştırma yapmaması, genel olarak betimleyici bir tarzda gelişmeleri ifade etmekle yetinmesi belirtilmesi gereken bir noktadır. Örneğin yazar hem 1934'deki Balkan Antantı'nı hem de 1954 tarihli Balkan Paktı'nı anlatmakta, ancak bu ikisi arasında kurulma gerekçeleri, katılımcı ülkeler, inisiyatifin kimden geldiği gibi konularda sorgulayıcı bir tutum izlememektedir. Halbuki bu şekildeki bir karşılaştırma Türkiye'nin o dönemlerdeki politikalarının anlaşılabilmesi ve farklı zaman periyodlarının karşılaştırılabilmesi açısından aydınlatıcı olabilirdi.

Fahir Armaoğlu'nun incelenen en son kitabında ise daha yakın dönemde dünya politikasında ve Türkiye'nin dış ilişkilerinde yaşanan gelişmeler incelenmektedir. Bu süreçte dünya politikasında yaşanan önemli değişimler bu cildin ağırlık noktasını oluşturmaktadır. İlk olarak bu yıllar arasında Ortadoğu'daki durum mercek altına alınmakta;

ok siyasi tarih kitabı-
r şeyi başarmaktadır.
yazılmış siyasi tarih
ölgelerden ancak A
u durum iki dünya
nesi ve Soğuk Savaş
nın genel olarak Av-
ışırtıcı olmamaktadır.
'ya verilip yeryüzün-
ılmasına neden olma-
hem de Uzakdoğu'ya
ışmeleri, değişimleri,
ktedir.

eleri incelediği ikinci
ında anlattığı konula-
e I. Dünya Savaşı'nın
Rusya'da gerçekleşen
stan'ın savaşın tarafla-
dipnot kullanmaması
k ülkelerindeki geliş-
ülkeleri denince akla
ra Finlandiya ve Po-

zel bir önem vermekte
. Dünya Savaşı'ndan
rindeki temel mesele-
zarın farklı dönemler
ma yapmaması, genel
mekle yetinmesi belir-
em 1934'deki Balkan
anlatmakta, ancak bu
er, inisiyatifin kimden
ememektedir. Halbuki
emlerdeki politikaları-
ın karşılaştırılabilmesi

da ise daha yakın dö-
ilişkilerinde yaşanan
politikasında yaşanan
ışturmaktadır. İlk ola-
ercek altına alınmakta;

İsrail-Mısır barışı, İsrail'e karşı başlatılan *İntifada* hareketi ile Lübnan'daki gelişmeler ve İran-Irak savaşı üzerinde durulmaktadır. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin ardından yaşanan gelişmeler, ABD öncülüğünde başlatılan Körfez Savaşı ve Türkiye'nin bu savaş sırasındaki politikaları anlatılmaktadır. Yazar daha sonra SSCB'nin Afganistan işgalini konu almakta ve Çin'de Batı dünyasına eklemlenme konusunda yapılan reformları incelemektedir. Bu cildin önemli bir kısmı SSCB'de Gorbaçov'un liderliğe gelmesinin ardından gerek Orta ve Doğu Avrupa'da gerekse Sovyetler'in kendi içinde başlayan bağımsızlık hareketlerine ayrılmaktadır. Ancak kitabın kaleme alındığı dönemde SSCB'nin henüz dağılmadığı dikkate alınmalıdır. Bu kısımda dikkati çeken nokta yazarın daha önceki ciltte Polonya'yı Baltık ülkeleri sınıfına koyarken, bu ciltte bu ülkeyle ilgili gelişmeleri Avrupa kısmında anlatmasıdır. Yazar Polonya'yı neden bu kez farklı bir coğrafi kategori altında ele aldığına yönelik herhangi bir açıklama getirmemektedir.

SSCB başta olmak üzere Varşova Paktı üyesi ülkelerde ortaya çıkan değişim dinamikleri tüm dünyayı etkileyen ve açıklanmaya ihtiyaç duyulan gelişmelerdir. Armaoğlu'na göre yaşanan bu değişimin tek nedeni "Teknoloji Devrimi"dir. (s. 3) Yazar bunun dışındaki olası nedenlere değinmemekte, teknolojide ortaya çıkan yeniliklerin tüm bu süreci başlatmada tek etken olduğunu öne sürmektedir. Olası siyasal, sosyal, kültürel etkenler ele alınmamakta, bu da analitik yaklaşım konusunda soru işaretlerine yol açmaktadır. Yazar ayrıca Gorbaçov iktidarından bahsettiği kısımda Sovyet liderinin iktidara gelmesine imkan sağlayanların Gorbaçov'un SSCB'yi dağıtacağını göremediklerini belirtmektedir. Halbuki, bunu göremeyen sadece onlar değil, neredeyse tüm dünyadaki akademisyenler, uzmanlar, siyasetçiler ve medya çalışanlarıdır. Gorbaçov'un iktidar koltuğuna oturduğunda SSCB'yi ya da Varşova Paktı'nı dağıtmak gibi bir niyeti olmadığı açıktır. Sovyet liderin kendisi de başlattığı *glasnost* (açıklık) ve *perestroika* (yeniden yapılanma) politikalarının böyle radikal gelişmelere yol açacağını görememiştir.

Kitapta ayrıca Yugoslavya'da Tito'nun ölümünün ardından yaşanan gelişmeler de ele alınmakta, bu bağlamda Slovenya, Hırvatistan ve Kosova gibi cumhuriyetlerde ve özerk bölgelerde oluşan Belgrad karşıtı politikalar vurgulanmaktadır. Bu kısımda tarihle ilgili olarak bir hata göze çarpmaktadır. Kosova'daki Arnavutlar arasında Belgrad karşıtı ayaklanmaların 1986'dan itibaren başgösterdiği anlatılmaktadır. (s. 237) Oysa ki Kosovalı Arnavutlar arasında Tito sonrası dönemdeki ilk büyük gösteri 1981'de düzenlenmiştir ve bu tarih Balkanlar'la ilgili lite-

ratürde Tito öldükten sonra Kosova'da istikrarsızlığın ortaya çıktığı dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

1980-1990 arasında Türk dış politikasının anlatıldığı kısımda Ankara'nın bir yandan Yunanistan, ABD, Avrupa Topluluğu gibi önemli geleneksel aktörlerle ilişkileri anlatılmakta, öte yandan özellikle 1980'lerin ikinci yarısında Türk azınlığa karşı uyguladığı asimilasyon kampanyasıyla gündeme gelen Bulgaristan'la ilişkiler de incelenmektedir. Bu bölümde ayrıca Ermeni meselesi ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır. Yazarın Türkiye'nin dış ilişkilerini anlattığı bu kısımda SSCB bağlantılı gelişmelerle ilgili olarak Türkiye'nin politikasının ne olduğu, ne gibi genel eğilimlerin ön plana çıktığı konusunda okura bir fikir vermesi beklenirdi. Oysa ki gerek Sovyet coğrafyasında, gerekse Orta ve Doğu Avrupa'daki milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerinin Türkiye'deki karar alıcılar tarafından nasıl algılandığı, ne gibi politikalar geliştirilmeye çalışıldığı, kamuoyunda nelerin tartışıldığı incelenmemektedir. Bunun yerine Türk dış politikasının geleneksel konuları ve geleneksel olarak yoğun ilişkide olduğu ülkelerle ilişkilerde yaşanan son gelişmeler üzerinde durulmaktadır. Bu konularda bile yazar kullandığı bazı ifadeleri açıklamamaktadır. Örneğin Bulgaristan'da Türklere karşı uygulanan baskıdan Türkiye'nin "ancak 1985 Ocak ayından itibaren" (s. 310) haberdar olduğu belirtilmekte, fakat bunun nedenleri açıklanmaya çalışılmamaktadır. Acaba Türkiye komşu ülkedeki soydaşlarına karşı girişilen asimilasyon kampanyasından neden gecikmeli olarak bilgi sahibi olmuştur? Bunda Bulgaristan'daki ve Türkiye'deki hangi gelişmeler etkili olmuştur? Bu soruların cevapları kitapta bulunmamaktadır.

Fahir Armaoğlu'nun üç ciltlik eseri, gerek 18. yüzyıldan 1990'a kadar olan dönemde dünya siyasi tarihi, gerekse Osmanlı diplomasisi ve Türk dış politikası açısından önemli bir başvuru kitabıdır. Bu süre içerisinde meydana gelen gelişmelere ayrıntılarıyla yer verilmektedir. Kitabın en büyük artılarından birisi tüm bölümlerin yazımında birincil kaynaklardan yararlanılmış olmasıdır. Yazar bahsettiği anlaşmaların, sözleşmelerin, beyannamelerin tam metinlerinin hangi kaynaklarda bulunabileceğini dipnotlarda belirtmektedir. Ancak yazarın genel olarak olayları anlatım tarzında betimleyici bir yaklaşımı benimsediği göze çarpmaktadır. Yazar gelişmeleri kaleme alırken geçmiş dönemlerle bir kıyaslamaya gitmemektedir. Halbuki böyle bir kıyaslama okuyucu için farklı bir değerlendirme boyutu sunabilirdi. Ayrıca olaylar oldukça detaylı bir şekilde anlatılmakta, ancak yazarın bahsedilen olayla ilgili kendi yorumunun ne olduğu kısmı bazen tam ifade edilmemektedir. Ayrıca böyle kapsamlı bir kitapta en azından bölüm sonlarında genel bir değerlendirmenin veya sonuç kısmının bulunması okuyucu açısından faydalı olabilirdi.

rsızlığın ortaya çıktığı

nlatıldığı kısımda An-
Topluluğu gibi önemli
öte yandan özellikle
uyguladığı asimilasyon
iler de incelenmektedir.
altında ele alınmaktadır.
ısımda SSCB bağlantılı
ne olduğu, ne gibi genel
fikir vermesi beklenirdi.
a ve Doğu Avrupa'daki
kiye'deki karar alıcılar
geliştirilmeye çalışıldığı,
dir. Bunun yerine Türk
el olarak yoğun ilişkide
meler üzerinde durul-
ı bazı ifadeleri açıkla-
rşı uygulanan baskıdan
(s. 310) haberdar olduğu
naya çalışılmamaktadır.
rşı girişilen asimilasyon
sahibi olmuştur? Bunda
eler etkili olmuştur? Bu

8. yüzyıldan 1990'a ka-
Osmanlı diplomasisi ve
vuru kitabıdır. Bu süre
rıyla yer verilmektedir.
lerin yazımında birincil
bahsettiği anlaşmaların,
nin hangi kaynaklarda
Ancak yazarın genel
yaklaşımı benimsediği
alırken geçmiş dönem-
ki böyle bir kıyaslama
sunabilirdi. Ayrıca olay-
ncak yazarın bahsedilen
ı bazen tam ifade edil-
pta en azından bölüm
nuç kısmının bulunması

Yazarın kullandığı dil genel olarak anlaşılır ve akıcıdır. Ancak zaman zaman yazarın kullandığı bazı eski Türkçe kelimeler ya da yabancı dildeki sözcükler okuyucunun anlamasını güçleştirebilmektedir. Örnek vermek gerekirse yazar Fransız Devrimi'nden bahsettiği kısımda "Etats-Généraux" ifadesini kullanmakta (s. 37), ama bunu hemen arkasından açıklamamakta, ancak bir sonraki paragrafta bu kavramın ne olduğu tanımlanmaktadır. Benzer şekilde şu cümle de örnek verilebilir: "Tilsit Antlaşmaları, Napolyon'un yıldızının "zenith"ini teşkil ediyordu." (s. 67). "Türk-Yunan "établi" anlaşmazlığı" başlığından da okuyucu pek bir şey anlayamamaktadır (s. 325). Benzer sorun eski Türkçe'den alınan bazı kelimelerde de göze çarpmaktadır. Bunun en belirgin örneklerinden biri "infiradçılık" kavramıdır (s. 709). Çalışmada dikkati çeken bir diğer sorun ise yukarıda "Metternich" örneğinde ifade edildiği gibi yazım hatalarıdır. Yazım hataları dikkati çekecek kadar fazladır.

Buna karşın, üç ciltlik çalışmanın çok geniş bir kaynakçadan faydalanılarak yazılmış olduğu ifade edilmelidir. Yazar esas olarak Türkçe, İngilizce ve Fransızca birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanmış, az da olsa Almanca ve Rusça çalışmalara da atıfta bulunmuştur. Yakın dönemdeki gelişmelerin anlatıldığı en son ciltte ise bu anlamda diğer iki cilde göre biraz farklılık mevcuttur: Yazar 1980-1990 arası gelişmeleri anlatırken daha çok gazetelerden yararlanmakta, bu dönemle ilgili olarak yazılan makalelere ise pek değinmemektedir. Yakın geçmişteki gelişmeler anlatıldığı için gazetelere ağırlık verilmesi anlaşılır bir şeydir, ancak yine de bu dönemde konuyla ilgili yazılmış akademik çalışmalardan da yararlanılması çalışmayı zenginleştirebilirdi. Kullanılan gazete haberleri ve köşeyazılarıyla ilgili olarak göze çarpan bir konu ise özellikle Türkçe gazetelerden yararlanıldığı kısımlarda yoğun olarak tek bir gazeteye ve yazarın kendi köşeyazılarına ağırlık vermesidir.

Armaoğlu'nun eserlerinin bir diğer sorunu indeks kısımlarıyla ilgilidir. Bu kısımların çok dikkatli bir şekilde hazırlanmadığı izlenimi uyanmaktadır okurda. Bazı kelimelerin, metin içinde geçtikleri her sayfanın indekste belirtilmediği anlaşılmaktadır. Örnek verilecek olursa "Üçlü İtilâf" ifadesi kitapta pekçok yerde geçmekte, ama indekste sadece 458. sayfada geçtiği yazmaktadır. Benzer şekilde 1904 tarihli Fransız-İngiliz Antlaşması'nı ifade eden "Entente Cordiale" kavramı birinci kitabın 439. sayfasından itibaren anlatılmakta, ancak indekste sayfa numaraları olarak sadece 441-442 verilmektedir. En son ciltte ise indekste önce ayrı bir Bulgaristan, Polonya, Letonya ifadesi yazılmamakta, doğrudan Bulgaristan Sosyalist Partisi, Bulgaristan Türkleri; Polonya Birleşik İşçi Partisi, Polonya Demokratik Partisi ya da Letonya Milli Bağımsızlık Hareketi'nin geçtiği sayfaların numaraları verilmektedir. Bunun yanında, bu kısmın nasıl adlandırıldığına da bakılmalıdır:

1789-1914 arası olayların anlatıldığı ilk kitapta bu kısım "dizin" olarak adlandırılmaktadır. 1914-1990 serisinin ilk cildinde yine "dizin" denmekte, ancak ikinci ciltte karşımıza aynı kısım için "indeks" kavramı çıkmaktadır.

Bir diğer farklılık kaynakçayla ilgili olarak göze çarpmaktadır. İlk kitabın sonuna kaynakça konmuş, ancak bu ikinci ve üçüncü kitaplar için yapılmamıştır. Buna ilaveten 1914-1980 arası gelişmelerin anlatıldığı ikinci kitabın sonuna haritalar eklenmiştir. Bir siyasi tarih kitabında haritaların yer alması önemlidir, ancak belki de bu haritaların kitabın sonuna konmaktansa ilgili bölümlere yerleştirilmesinin okuyucu için daha faydalı olabileceği söylenebilir. Bir de kullanılan haritaların hangi kaynaklardan alındığı belirtilmemiştir.

Oral Sander'in siyasi tarih çalışmaları ise iki ciltten oluşmakta, ilk ciltte ilkçağlardan 1918'e kadar olan gelişmeler, ikinci ciltte ise 1918-1994 arası dönem ele alınmaktadır. Sander, çalışmasına öncelikli olarak bazı temel kavramların açıklanmasıyla başlamaktadır. "Tarih nedir?", "Tarihçinin görevi nedir?" "Tarihte eğilim nedir?", "Tarihte süreklilik-değişim ilişkisi nedir?" gibi sorular cevaplandırılmaya çalışılmaktadır. Sander ayrıca siyasi tarih kavramı üzerinde de durmakta ve bu kavramın hangi ögeleri kapsadığı konusunda okuyucuyu bilgilendirmektedir.

Siyasi tarih anlatımına, tarıma dayalı uygarlıkların ilk kez ortaya çıktığı M.Ö. 5000 yılından başlayan Sander, tarihi genel olarak üçe ayırmaktadır: Tarıma dayalı olan, Ortadoğu bölgesinin üstün olduğu M.Ö. 5000'den M.Ö. 500'e kadar olan dönem; M.Ö. 500 ile M.S. 1500 arasında önce Greklerin, sonra İslam dünyasının sonra da Moğol ve Türklerin hakim olduğu dönem ve 1500'lerden günümüze kadar Avrupa'nın öne çıktığı dönem. Birinci ciltte ABD'nin bağımsızlığını kazanması, Fransız Devrimi, Viyana Kongresi, Endüstri Devrimi, Almanya'nın ve İtalya'nın bütünlüklerini sağlamaları, emperyalizm, I. Dünya Savaşı üzerinde durulmaktadır. Kitapta bunun yanında Osmanlı'nın dağılma süreci ile Osmanlı diplomasisinin temel kurumları ve zaman içinde geçirdikleri değişim anlatılmaktadır. Kitabın son bölümü Türk Kurtuluş Savaşı'na ve Atatürk'ün çeşitli konulardaki görüşlerinin değerlendirilmesine ayrılmıştır. Kitap sadece olayların anlatımına değil, aynı zamanda bazı temel kavramların literatürdeki anlamlarının açıklanmasına da önem vermektedir. Sander'in bu bağlamda üzerinde durduğu kavramlardan ikisi "başat güç" (s. 86) ve "güç dengesi"(s. 92-93)'dir.

Sander bu ciltte ağırlıklı olarak siyasi tarih gelişmelerinden Batı merkezli olarak bahsetmekte, Asya, Uzakdoğu, Latin Amerika gibi

dünyanın farklı bölgelerindeki olayları ise özet olarak vermektedir. Bu çerçevede Sander'in çalışması daha çok Batı merkezli olarak değerlendirilebilir.

Kitabın ikinci cildi ise Birinci Dünya Savaşı sonundan Soğuk Savaş'ın ortadan kalkmasına kadar olan dönemi irdelemekte ve aynı zamanda geleceğin dünyasıyla ilgili bazı öngörülerde bulunmaya çalışmaktadır. İlkönce iki savaş arası dönem incelenmekte, Lokarno döneminin ardından Hitler'in iktidara gelişi ve Almanya'da milliyetçi sosyalist dönemin başlaması ve bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'na yol açan süreç mercek altına alınmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmelerin ardından uluslararası politikada "Soğuk Savaş" ve "kutup" kavramlarının ne anlama geldiği açıklanmakta ve bu çerçevede iki kutuplu düzende ortaya çıkan gelişmeler anlatılmaktadır. Soğuk Savaş döneminde yaşanan savaşlar, bunalımlar ve krizler irdelenmekte, ayrıca 1960'lardan itibaren dünya politikasında çokmerkezliliğe doğru geçiş yaşandığı argümanı öne sürülmektedir. Yazara göre 1960-1990 arası dönemi çokmerkezliliğe geçiş süreci olarak adlandırmak mümkündür. (s. 297-300) Yazar 1960'lardan itibaren Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) uluslararası politik gelişmelerde etkinliğini arttırdığı görüşünü savunmaktadır. Sander'in bu ifadesinin tartışmalı olduğu belirtilmelidir, çünkü her ne kadar AET içerisinde özellikle de Gaulle dönemindeki Fransa böyle bir çaba içinde olsa da genel olarak AET dünya politikasında ne o dönemde ne de şimdi bir süper gücün etkinliğine ulaşamamıştır.

Sosyalizmin çöküşüne Sander'in getirdiği açıklama Armaoğlu'ndan farklıdır. Armaoğlu başlıca sebebin teknolojik gelişmeler olduğunu söylerken Sander'e göre bu konuda siyasal ve toplumsal nedenler başrolü oynamaktadır. Ekonomik nedenler ise daha sonra gelmektedir. Ancak Sander'e göre Sovyetler'in öncülüğünde uygulanan model tamamen başarısız olmuş değildir, çünkü sosyalist rejimle yönetilen ülkelerdeki gelişmişlik seviyesi üçüncü dünya ülkeleriyle kıyaslandığında iyi durumdadır. Buna ilaveten yazara göre Soğuk Savaş'ın aslında kazananı ve kaybedeni yoktur. Sander bu konuda şunları söylemektedir:

"Soğuk savaşı hiç kimse, hiçbir devlet ya da devletler grubu kazanmamıştır. Soğuk savaş, tarafların birbirlerinin niyet ve askeri yeteneklerini abarttıkları ve uzun ve çok pahalıya mal olan kıyasıya bir rekabetti. ABD ile Sovyetler Birliği'nin kaynaklarını zorlamış ve 1980'lerin sonunda her ikisini de ağır ekonomik, toplumsal ve Sovyetler Birliği'ni, ek olarak, siyasal sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. 1989 sonrasının tüm gelişmeleri soğuk savaş dönemi için ödenen bedelin içindedir ve bu bedeli, her zaman olduğu gibi, tüm dünya devletleri ve uluslararası kuruluşlar ödeyecektir." (s. 454)

Sander'in dikkate değer bir başka yaklaşımı ise devlet dışı aktörlerin de uluslararası politikada oynayabilecekleri rolleri önemsemesidir. Yazara göre özellikle uluslararası kuruluşlar Soğuk Savaş sonrası döneme damgalarını vuracaklardır, ki bunlardan öncelikli olarak dört tanesini vurgulamaktadır: NATO, Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi ile Avrupa Konseyi.

Beşinci bölümde yazarın Soğuk Savaş'ın sona ermesini anlattıktan sonra geriye dönerek daha önceki savaş ve çatışmaları incelemesi ve bu çerçevede Vietnam Savaşı'nı, SSCB'nin Afganistan'ı işgalini, 1960'lardaki Çin-Hint sınır çatışmasını ve Ortadoğu savaşlarını irdelemesi kronolojik sırayı bozmaktadır. Halbuki önce bu konuların ele alınıp daha sonra Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ve Sovyetler Birliği'nin çökmesinden bahsedilmesi daha anlamlı olabilirdi. Bunun yanında, yazarın Körfez Krizi'nden bahsettiği kısımda ise Türkiye'nin dış politikasına değinmemesi ise dikkati çekmektedir.

Yazar son bölümde yeni dönemde dünya politikasında yaşanan değişimleri yorumlamaya ve gelecekte etkili olabilecek faktörleri tespit etmeye çalışmaktadır. Güç ve ulusal çıkar kavramlarının değiştiği ve eski geleneksel anlamlarından uzaklaştıkları vurgulanan eserde; kültür ve ideoloji gibi yumuşak güç ögelerinin önemlerinin giderek artacağı varsayımı yapılmaktadır. Yazar realist anlayışa göre gücün klasik unsurlarını oluşturan ekonomik ve askeri güçten ziyade asıl güç unsurunun bir ülkeyi oluşturan halk olduğunu belirtmektedir. Bu da geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımlarına adeta bir karşı koymadır. Yeni dönemin eskiye göre daha karmaşık olduğu vurgulanmakta, bir yandan tehditlerin çeşitlendiği öte yandan da gizli tehditlerin ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

Çalışmanın gelecekle ilgili önemli öngörülerinden bir tanesi dünya politikasında dinin öneminin artabileceğidir. Özellikle ekonomik refah seviyesine ulaşılmasında sorunlar yaşandığı takdirde yazar köktendinci faktörlerin uluslararası politik sahnede daha güçlü bir şekilde boy göstereceklerine dikkati çekmekte ve adeta 11 Eylül sonrası dünyayı tahmin edebilmektedir. Global çapta en büyük sorunun ise Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasındaki ve Kuzey yarımküreyle Güney yarımküre arasındaki ekonomik farklılık olduğu belirtilmekte, bunu önlemek için ise başlıca iki konuda tavsiyede bulunulmaktadır: Hızlı nüfus artışının engellenmesi ve bölgesel güçteki ülkelerin büyük ülkelere bağlı olmaksızın içinde bulundukları bölge kapsamında işbirliği inisiyatifleri geliştirmeleri.

Armaoğlu'nun çalışması hem genel anlamda siyasi tarih hem de Osmanlı'daki diplomatik gelişmeler ve Türk dış politikası konularında

hem birincil hem de ikincil kaynaklardan yararlanılarak yazılmış oldukça kapsamlı bir eserdir. Tüm eksikliklerine rağmen Türkçe literatürde önemli bir boşluğu doldurduğu kesindir. Zaman zaman bazı konuları oldukça ayrıntılı olarak ele almasına rağmen artıları eksilerinden oldukça fazladır. Ayrıca, yazarın çalışmasını Batı merkezli olarak yapmaktan kaçınması ve Asya, Uzakdoğu ve Latin Amerika gibi farklı bölgeleri de kapsamlı olarak irdelemesi oldukça önemlidir. Armaoğlu ele aldığı tüm konulara tarihçi bakış açısıyla yaklaşmıştır. Sander'in çalışması ise Armaoğlu'nun eserine göre daha az ayrıntıya değinen ve daha genel bir çalışmadır. Yine Armaoğlu'yla kıyaslandığında Sander'in çalışmasının genel olarak Batı merkezli olduğu göze çarpmaktadır. Avrupa, ABD ve onların nüfuz alanları dışındaki bölgelerdeki gelişmelere yalnızca özet olarak değinilmektedir. Fakat Sander'in çalışması daha çok yorum ve analiz içermekte, yazar birtakım araştırma sorularıyla yola çıkarak cevap aramaktadır. Ayrıca temel bazı kavramlar üzerinde de durması Sander'in eserini zenginleştirmekte ve farklı bir boyut katmaktadır. Sander'in çalışmasında hem tarih hem de uluslararası ilişkilere özgü metodoloji, Armaoğlu'nun eserlerinde ise sadece tarih metodolojisi dikkati çekmektedir, ki bu da iki yazarın yaklaşımları arasındaki temel farklardan biridir. Sander çalışmasında hem realist kuramın temel bazı prensiplerini irdelemekte hem de hangi noktalarda bu kurama karşı çıktığını ortaya koymaktadır. Armaoğlu'nun kitaplarında ise herhangi bir kavramsal ya da kuramsal değerlendirmeye rastlanmamaktadır.

İki çalışma arasındaki bir diğer önemli fark da Sander'in çalışmasının esas olarak büyük ölçüde ikincil kaynaklara dayanması ve yazarın arada bir toplu verilen kaynak derlemesinin dışında dipnot vermeye gerek görmemesi, onun yerine ikinci cildin arkasına kaynakça eklemesidir. Armaoğlu ise sıkça dipnotlara yer vermekte ve ikincil kaynaklardan olduğu kadar birincil kaynaklardan da yararlanmaktadır. Bu arada Armaoğlu'nda hem Türkçe hem de Fransızca ve İngilizce kaynaklar göze çarparken, Sander'in eserinde sadece İngilizce çalışmalar bulunmamaktadır. Ayrıca Sander, Armaoğlu'ndan farklı olarak indekse yer vermemektedir. Bunun yanı sıra Fahir Armaoğlu'nun kitapları yoğun bir şekilde önce Osmanlı diplomasisini sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ilişkilerini ele alırken Oral Sander'in çalışmaları bunlara çok daha kısa bir şekilde değinmektedir. Buna ilaveten, Armaoğlu sadece olanı incelemekte, Sander ise meydana gelen olaylardaki genel eğilimleri, süreklilik ve değişim faktörlerini tespit etmeye çalışarak gelecekle ilgili öngörülerde bulunmaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak her iki yazarın siyasi tarih kitapları da Türkçe akademik literatürde aradan geçen yıllara rağmen tartışılmaz bir yere sahip

olmaya devam etmektedir. Ancak her iki akademisyenin çalışmalarında da son 10 senenin değerlendirmesi bulunmamaktadır. Bu nedenle üniversitelerin siyasi tarih derslerinde okutulmak üzere daha yakın dönemdeki olayları da kapsayan yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.